

SZABÓ RÓBERT CSABA

Pokoltó

Jelenkor

Budapest, 2025

Biró Annamária

A hely, az egyén és a történet töredezettiségéből építkező regényvilág

Szabó Róbert Csaba 2025-ben megjelent *Pokoltó* című könyvéről több helyen nyilatkoznak úgy, mint újabb, Erdély 20. századi múltját feldolgozó regényről, olyan szövegekkel állítva párhuzamba, amelyeknek története Kolozsváron, a Székelyföldön, Marosvásárhelyen (ritka esetekben a Partiumban, Aradon vagy Szatmáron) játszódik. Egy átlagember mentális Erdély-térképén Szilágysomlyó legtöbbször nem szerepel (és még a helyesírás-ellenőrző is aláhúzza mint téves gépelést), az egyik ismerősöm minden alkalommal úgy emlegeti, hogy az a város, ahol az az óriási zsinagóga van, és hasonlít a neve a székelyek szent helyéhez (Csíksomlyót értve alatta). Pedig Szilágysomlyó időnként fontossá vált a magyar (és erdélyi) történelem során, a Báthory család központja volt, a legszörnyűbb erdélyi gettót is itt alakították ki, melynek emlékét a zsinagógában működő Holokauszt-múzeum igyekszik fenntartani. Egy időben kereskedelmi központ volt, és az is külön regény vagy tanulmány tárgya lehetne, kik születtek itt, mert a régió sajátos feszültsége az itt gyerekeskedő, s aztán életútjukban radikálisan szétváló személyek sorstörténetéből is gyönyörűen kirajzolódna. (A Báthoryakon kívül innen származik például Iuliu Maniu, aki mindent megtett a II. bécsi döntés visszavonásáért, Joe Pasternak filmproducer és Nyiszli Miklós memoáriró orvos, Bölöni György, Ady

életrajzírója és Mózes Teréz, aki erdélyi művészettörténészi, írói karrierje ellenére végül Tel Avivba emigrált.) De ahogy egyébként a teljes Szilágyság, úgy legtöbbször Somlyó is kimarad az irodalmi emlékezetből (Ady hepehupás, vén Szilágyát is leginkább a helyiek vagy innen elszármazottak emlegetik), ezért is lehetünk hajlamosak szimbolikusnak tekinteni, hogy éppen ötven évvel Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című, Zilah városát Jajdonként az irodalmi köztudatba égető regénye után jelent meg Szabó Róbert Csaba második regénye (előtte novelláskötetek és gyerekkönyvek szép számban), melynek egyik központi problémája a hely, valamint a hozzá tartozó történetek, mítoszok és személyek.

A *Pokoltó* szerzője visszanyúl az ismertnek vélt hagyományhoz, a szövegben helyet kapnak a Magura nevű hegy környékén tanyázó sárkányok (akik a Báthory-címerre is felkerültek), Szendy Ilka háza is feltűnik egy jelenetben, mintha csak véletlenül kerülne az egyik szereplő útjába, de Szilágyi István figurája a főszereplő Ila nevében, tetteiben, szokásaiban is gyakran felsejlik. A szerző által működtetett névváltoztatásokban az előző, 2016-os *Alakváltó* című regény narrációs eszközei is felismerhetővé válnak, Szabó Róbert Csaba szereplői az egyes történelmi események hatására többnyire nem identitásváltásba kerülnek, hanem nevet, ezzel pedig sorsot is váltanak. A főszereplő a történet elején önként mond le arról, hogy környezete néven nevezze. Anyja árulásként felfogott tette után (aminek révén egyedül marad az elszigeteltnek érzékelt városban) szállásadóinak nem, csak egy hozzá hasonlóan kitzasztott sorsú libának árulja el a nevét, amit viszont szimpátia alapján fogadott pótanyja, Eller Gizi valahonnan mégis tud, így a névvel az élhető sorsot is visszaadja a lánynak. Későbbi férjének van zsidó beceneve (Bimbi), választott rajongói neve (Heci) és a háborút, munkaszolgálatot és Kolozsvár bombázását túlélő, örökké viselt neve (Laci). Jelentéses a névvel való játék (a családnevek szinte teljesen kimaradnak a főszereplők esetében), mert jelzi a háború utáni ember szétदारaboltságát, ahogyan jelezte ezt Ady is lírában, úgy itt emberi sorsokban válik nyilvánvalóvá: „Bimbi azért tudott annyi nevet viselni. Szét tudta darabolni magát, külön skatulyákba helyezni mindazt, amit önmagáról tudott” (192). A szerző történelmi, irodalmi hagyományokat mozgat, ezért az olvasó úgy érezheti, ismerős terepre érkezett, legalábbis olyanra, amelyiknek vannak felidézhető eseménysorai, amelyek nemcsak a szűkebb régióban, hanem a tágabb térképen is elhelyezhetőek – de azért a szereplők életteréül választott városnak

mégis odahelyezi Bukarestet, hogy a jól ismert erdélyi világtól elütő törvények alapján szerveződő közegben is találkozhatunk az életüket folyton újrakezdeni kényszerülő szereplőkkel.

A regény tehát Bukarestben indul. A magyar nyelvű olvasók számára kevésbé ismert a hely, bár az 1977-es pusztító földrengés talán képes előhívni irodalmi emlékeket is: ekkor vesztette – sok közéleti és hétköznapi, művész és civil foglalkozású személy mellett – életét Szilágyi Domokos és Hervay Gizella gyermekkönyvhósként is ismert fia, Kobak. A regény történetei nagyon szoros kapcsolatban állnak a helyekkel, a helyek jellege a narrációt is meghatározza, de a szereplők sorsát ebben a regényben a természeti vagy ember által előidézett kataklizmák mozgatják. Iláét főleg a természeti erők: az 1940-es években egy váratlanul érkező, hatalmas árvíz miatt nem tud anyja után indulni Kolozsvárra, 1977-ben pedig a bukaresti földrengés hiúsítja meg az általa nem is annyira akart válást, és késlelteti a haldokló Eller Gizi felkeresését. A mindent elsöprő természeti erők leírása remekül sikerült, pedig a narrátor, Ila révén a szerző többször is kitér rá, hogy olyan történelmi korszakokról ír, amelyekben háttérbe szorultak a színek, amiket a szürkeség dominált. A Magura hegyén található Pokoltó feketesége egyrészt gyilkosságokat, holttesteket rejthet, de nemcsak a főszereplő múltját vagy emlékeit, hanem a városban felállított gettó elfeledni és elfeledtetni kívánt borzalmait is. Másrészt a több utca mellett a Magherut is felszántó földrengés képei, ezzel együtt a kor, amiben él, azért válnak Ila számára elmondhatatlanná, mert nem léteznek azok a színek, amelyek révén hallgatója, Eller Gizi elképzelhetné a képeket. Szilágyi Istvánnál a kútba dobott kövek arra hivatottak, hogy elfedjék a múltat, itt viszont éppen az ellenkezője történik, a Bimbi által a Pokoltóba dobott kő hatására a víztükör nem körkörös hullámokat vet, hanem darabjaira törik. Ez idézi elő Ila felismerését a történetek, akár traumák elmesélhetőségéről: „A követ dobó mozdulata a magunkról elmondható történet szétDarabolását jelenti, döbbsentem rá. És hogy nem kell félni a széteséstől, mert csakis a darabjaira szakított idő az, ami félretehető, megmenthető” (192).

Elmondhatóság, felidézhetőség, valóság és illúzió, történetek, emlékek és elképzelt életsorsok szervezik a regény narrációját, amelynek jelentős eleme az elbizonytalanítás. Somlyói Eller Gizella, a regény egyik főszereplője valóságos személy volt, Erdély első újságírónőjének is nevezhető, független szellem, a regény emlékéllátási szándéka a hely mellett az ő alakjának is szól. Sok minden kideríthető róla (a szerző

más jellegű írásokban is értekezett már alakjáról), még több dolog maradt viszont homályban az életéről: főképpen az, miért hallgatott el 1944 után az addig a társadalmi igazságtalanságokra érzékeny nő. Miért tűnik el előbb Szilágyosmlyó Szőlő utcájában, majd miért tűnteti el magát a köztudatból? Lehetnek persze válaszaink, hogy miért nem tud valaki megszólalni nyilvánosan 1944 után, aki látta az első világháborút, az ország szétesését, a románok, majd a magyarok bevonulását, a gettók embertelenségét, végül pedig addigi folyamatosan széttöredező világának jelentéktelenségbe fulladását.

A „mi történt a világunkkal?” kérdésre nem lehet egyetlen választ adni, sőt a valóságosan megtörtént események felidézése sem magyarázza a szétesést, darabokra hullást (sem a szereplőket, sem pedig a helyét). Egyedül talán az a narrációs forma teheti meg ezt, amit Szabó Róbert Csaba választott. Egyrészt ismert ez a technika: két idő-síkban játszódó történet (az 1940-es évek Szilágyosmlyóján, illetve az 1970-es évek Bukarestjében és Máramaroszigetén, kisebb kitérőkkel más romániai településekre és Bécsbe), melynek felidézését 1977-ben kezdi el a haldokló Eller Gizit látogató Ila. Nem derül ki, miért szakadt meg kettejük között a kapcsolat, a fontos az, hogy Gizi Ilát tartja az egyetlen olyan személynek, aki el tudja intézni, hogy halála éveként mindenhol 1944 szerepeljen majd. Hogy miért Ila az egyetlen erre alkalmas személy, az az 1940 és 1944 között történt eseményekről szóló részekben körvonalazódik, amelyek narrátora szintén Ila, de nem a felnőtt, bukaresti nő, hanem önmaga fiatalabb mása. Eller Gizi nem hétköznapi figura ugyan, de az őket körülvevő világ mégis kisemberekből áll, akiknek a sorsát a történelem irányítja, életüket a nagy események teszik folytathatóvá, vagy éppen ezekbe az eseményekbe hálnak bele.

Nem kérdés, ezt a világot a nők irányítják, ahogyan Ila lakóhelyét, a pokoltói fürdőt Daniloviczné – még akkor is, ha a városi zsinagógába a nők be sem tehetik a lábukat. Ilyen szempontból indokolt a női narrátorok dominanciája, ők azok, akik nemcsak egymást látják, hanem az egymás által elképzelt lényeket, embereket is. A kapcsolat kettejük között azért válhat olyan erőssé, mert mindketten hajlamosak valóság és képzelet összemosására. Már a regény legelején kiderül, hogy Ila eltanulja ugyan pótanyjától érzelmei kontroll alatt tartását, de túlságosan hasonlóan látja magukat abban, ahogyan a valóság és képzelet világát kezelik: „De nem az álmaidtól félttem, hanem attól, hogy nem tudom megkülönböztetni, mi az álom és mi a valóság, és ez

olyannyira fojtogatott, hogy olykor sírás helyett felnevettem, ahogy Eller Gizitől, a fogadott anyámtól tanultam” (8). Ila sárkányokat lát, szülőiöndák szorítják le testét, miközben talán éppen erőszak áldozata lesz, Gizi viszont azt is tudja, hogy Ila nemcsak saját teremtményeit, hanem az ő képzelete által teremtett lényeket is látja. Innentől kezdve képlékennyé válik, hogy a regényvalóság szereplői, vagy valamelyik nő képzetének lényei jelennek-e meg az olvasó előtt. Elképzelt történeteik valósággá válnak a nyelv révén, ahogyan ez Gizi szerelme, Szabó Rumó esetében is történik: kitalálják, hogy nem halt meg: „[...] amint megérkezett Rumó halálának híre, vagy kicsivel később, megpróbáltuk kitalálni, szavakba önteni életének utolsó napjait” (33).

Amennyiben a narrátor, Ila a valóságot mesélné el, azt, amennyi felfogható belőle számára, akkor valóban hibaként lehetne felróni – ahogyan egyébként a kritika meg is teszi –, hogy honnan tud annyit a munkaszolgálatos zsidókat kísérő magyar tiszt érzelmeiről, vágyairól, szerelme, Bimbi szenvedéseiről Kolozsvár bombázásakor, vagy Szabó Rumó hadszíntéri megpróbáltatásairól. A regény utolsó fejezete viszont világosan jelzi, hogy a történetet a két nő kreálja: ebben a részben Szabó Rumó megmenekül, és éppen így is történhetett volna, azaz azt olvassuk, amit többször is jelez a narrátor: kettejük kitalált történeteit: „És miután megtudtuk, hogy elesett, egy vagy két héttel később úgy gyászoltuk, hogy elmeséltük egymásnak, egymás szavába kapva, Rumó hogyan éli túl mégis a tordai csatát, és hogyan jön haza Somlyóra. Így gyászoltuk el, azt hiszem” (90).

A regény mindkét női főszereplője újságíró, tényekre alapuló szövegeket írnak professzionálisan, világukat viszont a tényeket megmásítva is felépíthetik – ebből az építményből jöhet létre a regény valósága. Ez a valóság mindig törekeny, nincsenek benne biztos faktumok, látható ez Ila saját életeseményeiben, illetve az ezekről szóló eltérő történetekben: a regény valóságában egyedül az tűnik biztosnak, hogy volt egy vetélése, melynek a Pokoltó rejti a nyomait. Hogy ki volt a magzat apja, arról eltérő tudása van Ilának, valamint Gizinek és Lacinak, és kérdés az is, hogy ki kinek beszélhet erről a felforgató tapasztalatról. Lehet, hogy az elhallgatás az egyetlen módja annak, hogy felépíthetővé váljon a közös élet, lehet, hogy az erőszaktevő megnevezése és meggyilkolása kínálhat módot a továbbléésre. Történet- és emlékezetfoszlányok vannak, a megértés pedig akkor lehetséges, ha azt az egyén történeté tudja kerekíteni, a hiányokat is kitöltve. Ahogyan Ila ehhez a feltételhez köti a Laci döntéseit befolyásoló

megértést: „van valami, amiről nem tud, amit ha kellőképpen össze tudok rakni, akkor talán egy történet kerekedik ki belőle, és megért végre” (13). Ez csupán a regény legvégén válik lehetségessé, de nem okoz sem megkönnyebbülést, sem feloldódást, az eseményről ugyanis a másik félnek másik, biztosnak gondolt tudása van.

Az egyén életének folytathatósága, a menni vagy maradni kérdése így kötődik össze a hely sorsával: mit és hogyan tud felmutatni saját múltjából ahhoz, hogy újra (legalább az érdeklődés) centrum(á)ba kerülhessen. Szabó Róbert Csaba regénye jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy az eddig kevésbé favorizált helyek és történetek felszínre kerüljenek, ugyanakkor a történetek mesélhetőségének soha le nem záruló problémakörét is tágítja a saját válaszadási kísérletével. Izgalmas olvasmány, éppen töredezettsége révén éri el hatását: kíváncsivá tesz szereplőire, helyszíneire, valamint a történetek mondhatóságára.